

EGY XII. SZÁZADI ÓOROSZ MINEA-TÖREDÉK

H. TÓTH IMRE

A Szovjetunióban őrzött és eddig ismert óorosz, pergamenre írt nyelvemlékek száma — egy előzetes jegyzék szerint — 1493 raktári egységet tett ki.¹ Itt nem sorolták fel sem a nagy számú nyírfakéreg oklevelet, sem az újabban feltárt, egyre gazdagodó epigráfiai anyagot. A jegyzékben csak az 1964-ig ismert kódexeket, ill. kódex-töredékeket kerültek be. A nyelvemlékeknek ez az 1964-ben összeállított katalógusa nem ad teljes képet a ránk maradt emlékek pontos számáról, mert a katalógus csak a leltári anyagot tükrözi. A valóságban bonyolultabb a helyzet, ugyanis az egy jelzett feltüntetett kódexekben néha nem egy, hanem több szöveg is előfordulhat.

Így pl. a Történeti Múzeum Kézirattára Voskr. 30. jelzetű gyűjteménye Antiochos Pandektái mellett még két másik óorosz szöveget is tartalmaz: Nazianzi Gergely ábécés akrosztichonját és az Aranyszájú Szt. Jánosnak tulajdonított „Beszéd az olvasás hasznáról” legrégebbi töredékét. Ezt a körülményt figyelembe véve, még inkább gyarapodik a ránk maradt óorosz emlékek száma. Ez a méreteiben is hatalmas nyelvemlékanyag indokolja, hogy sok nyelvemléknek, főleg a töredékeknek, sem teljes leírása, sem kiadása nincsen. Bár mind a forradalom előtti orosz nyelvtudomány, mind a szovjet nyelvtudomány jelentős erőfeszítéseket tett az emlékek feltárására, összegyűjtésére, katalogizálására, a kiadás és feldolgozás területén, még mindig vannak olyan nyelvemlékek (ill. töredékek), amelyek a kutatók számára fehér foltot jelentenek. Különösen érvényes ez a kis terjedelmű, töredékesen megmaradt emlékek esetében. Pedig ezek a gyakran rossz állapotban fennmaradt, gyakran más kódexek kötéstábláiból előkerült töredékek egykori terjedelmes munkák szerény maradványai, amelyek szintén gazdagítják orosz filológiai ismereteinket. Nemcsak gazdagíthatják, hanem új megvilágításba is helyezhetik azokat. E megállapításunk szemléltetésére röviden ismertetjük a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Könyvtára Kézirati Osztályának (Leningrád) egyik töredékét.*

1 H. Б. ШЕЛАМАПОВА. Предварительный список славяно-русских рукописей XI–XIV вв., хранящихся в СССР. Археографический Ежегодник за 1965г. Москва, 1966., 271. l.

* A szerző itt fejezi ki köszönetét a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Könyvtára Kézirati Osztálya vezetőjének, hogy lehetővé tette a kézirat eredetiben való tanulmányozását. Hasonlóan köszönetet mond dr. Janurik Tamásnak, a JATE Finnugor Tanszéke adjunktusának, aki volt szives elvégezni a nyelvemlék számítógépes feldolgozásával kapcsolatos munkálatokat.

Az egy levél terjedelmű, pergamenre írt nyelvemlék jelzete 16.13.54. A töredékesen fennmaradt szöveg egy liturgikus énekgyűjtemény (minea) részlete, amely Szt. Hierotheosz athéni püspök emléknapijára, okt. 4-re készült.²

A könyvtár pergamen kéziratáról készített katalógus a nyelvemléket XI–XII. századnak datálja. A 16.13.54. jelzetű anyagról alig van irodalom. A már említett kiadványon kívül, amely alapvető információt nyújt a kézitról, A XI–XII. századi Szovjetunióban őrzött kéziratok előzetes jegyzéke c. N. B. Selamanova szerkesztésében megjelent katalógus tesz említést róla 45. sorszám alatt.³

Ismereteink szerint a kéziratnak eddig sem kiadása, sem feldolgozása nincs. Ezt a hiányt az is magyarázhatja, hogy a kézirat rendkívül rossz állapotban maradt ránk: a pergamen szélei szakadozottak, a moly több helyen elrágta. Ehhez járul, hogy a tinta elhalványodott, aminek következtében a szöveg helyenként csaknem olvashatatlan; csupán a betűk elmosódott kontúrjai látszanak. A megkeményedett pergamen több helyen összetöredezett, ezért a szöveg hiányos is.

A pergamenlapot egy másik kódex kötéstáblájából vették ki. Erre utalnak a szövegen maradt ragasztó nyomai; ezek méginkább megnehezítik a *romlott* szöveg olvasását.

Az alábbiakban a 16.13.54. jelzetű minea-töredék fontosabb sajátosságait ismertetjük.

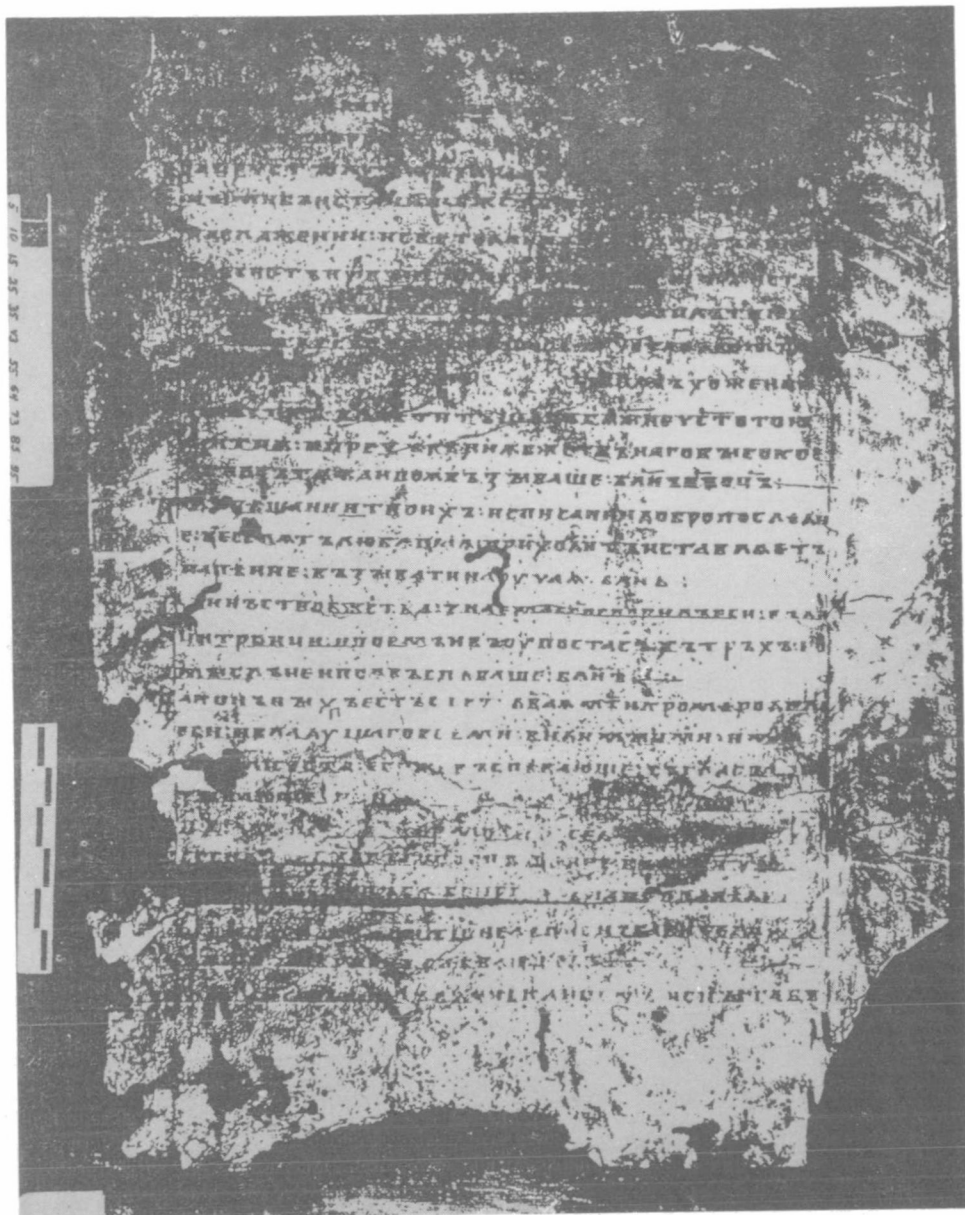
1. Paleográfia

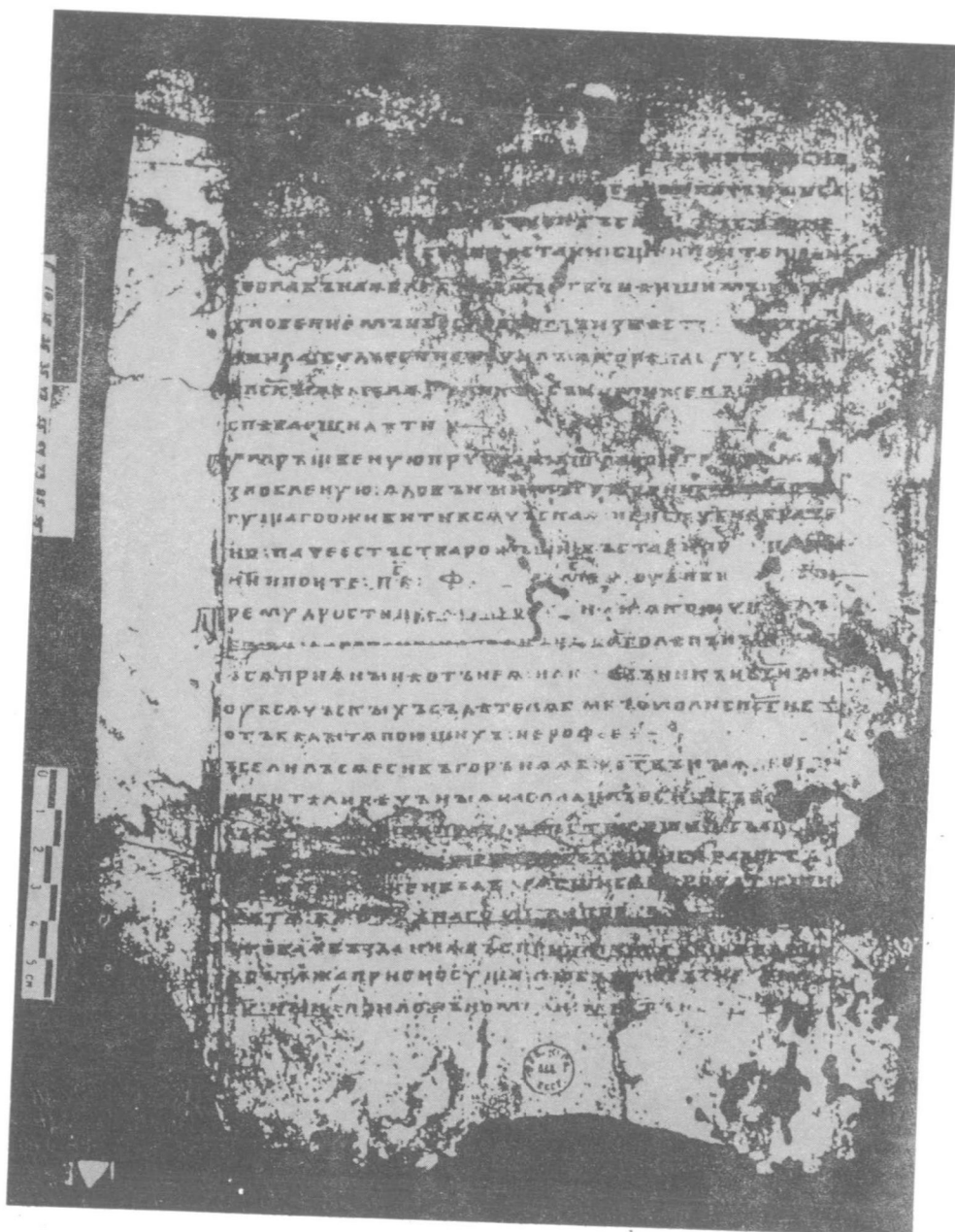
A pergamenlevél mérete 22 x 15,5 cm. A szöveget egy oszlopban, 28 sorban írta le az ismeretlen másoló. Az írás ún. kisbetűs usztáv, ami különösen gyakori a mineákban, ezért „minea-írás” néven is ismert. Jellemző a betű duktusának jobbra dőlése, ami azonban nem kivétel nélküli. Az egyes versszakok kezdetét iniciálék jelzik; ezek tintával készültek. A tintával rajzolt kettős kontúrú iniciálék általában a korai emlékekre jellemzőek. A szöveg betűinek megformálása kétségtelen hasonlóságokat mutat a XI. sz. végén keletkezett novgorodi mineákkal. Az egyes betűk általában megőrzik a korai szövegekből ismert jellemzőket: arányosak, érintőik képzeletbeli meghúzása után négyzet alakot kapunk. A kronológiai ismérvekkel rendelkező betűk közül megtekintjük az ún. *jaty* archaikus formáját: a betű szára nem emelkedik a sor felé, vízszintes keresztvonala (koromyslo) a sor felső képzeletbeli vonala alatt van a betű hurka felett. Az *p* / = *r* / szára rövid, a *ч* / = *č* / néha sorban helyezkedik el. Azonban a *ж* / = *ž* / alakja eltér a korai emlékekből ismert típustól. Egyéni jellegzetessége a másoló írásának a betű felső részét lezáró vízszintes vonalka gyakori használata.

2. Пергаменные рукописи Библиотеки Академии Наук СССР. Составители: Н. Ю. Бубнов, О. П. Лихачева, В. Ф. Покровская. Ленинград, 1976., 8–9. 1.

3. Н. Б. Шеламанова, idézett mű 190. 1.

16.13.54.

2. Grafika

Az alábbi sajátosságokra hívjuk fel a figyelmet:

a/ A szöveget ún. egyjeres írással másolta az ismeretlen írnok. Ez a helyesírási sajátság abban jut kifejezésre, hogy a két ún. jer (ѣ és ѥ) helyett az esetek túlnyomó többségében, az etimológiailag indokolt használattól eltérően csak egy jert (az ѣ-t) találunk, még ott is, ahol a ѥ használata lett volna indokolt: ѣдовъныиѣ lv. 11, всѣчьскаѣlv. 12, презъреніе lv 11, извѣстныѣ lv. 06. Ettől a szabálytól alig akad eltérés: két esetben ugyan előfordul a ѥ használata is: вѣньсѣ lv. 16, ѣтуштіѣ lv. 24. Két esetben nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy ѣ vagy ѥ betűvel van-e dolgunk.

A tanulmányozandó nyelvemlék grafikájának, ill. helyesírásának ez az alapvető vonása fontos helyet biztosít e töredéknek az óorosz nyelv emlékei között. Igaz, hogy az óbolgár (ószláv) nyelv emlékeinek nagy többségét kétjeres (ѣ és ѥ) helyesírással másolták. Azonban előfordulnak egyjeres (ѣ = ѣ, ѥ) szövegek is: pl. a glagolikával írt szövegek közül a Zographos-evangélium és Bojáni-evangélium palimpszesztuszai. A cirillikával írottak közül megemlítjük az Undolskij-töredéket, az Eninai-apostoloskönyvet. A többi óbolgár (ószláv) helyesírási iskolával együtt ez az egyjeres helyesírás is elterjedt a XI. századi Oroszországban. Erre enged következtetni az ún. Kondrát-legenda, amelyre jellemző az egyjeres helyesírás; azaz a ѣ betűt találunk az ѥ helyén, bár nem kivétel nélkül. A Kondrát-legenda a XI. századra datálható, és egyedül tanúskodik az egyjeres helyesírás oroszországi használatáról a pergamenre írt nyelvemlékek közt. Azt, hogy ez a helyesírási iskola elterjedtebb volt, mint a reánk maradt anyag alapján az feltételezhető, bizonyítja az, hogy a nyírfakéreg-oklevelek (грамоты) közül a XI–XII. századdal datálható 109. számú feljegyzés (Žiznomir levele) is egyjeres emlék (ѣ-vel). Az általunk tanulmányozandó töredék sorrendben a *második* eddig ismert, *pergamenre* másolt óorosz egyjeres nyelvemlék, amely néhány grafikai sajátossága tekintetében megegyezik a Kondrát-legendával, ill. Žiznomir feljegyzésével is.

b/ Az egyjeres (ѣ -vel másolt) kéziratokra jellemző, hogy az ún. *jery* bal alkotóelemét ѣ alkotja, amelyet vízszintes vonalka köt össze a betű jobb alkotóelemével. A tanulmányozandó nyelvemléktöredékben két eset kivételével ezt a betűt használta a másoló. Ugyanígy jelölték az [y], [ɛ] fonémát a Kondrát-legendában és a 109. nyírfakéreg feljegyzésben is.

c/ Az egyjeres nyelvemlékek jellegzetes grafikai vonása (akár az ѣ, akár az ѥ betű használata van bennük túlsúlyban) az, hogy nincs meg bennük az ún. jésített betűk teljes állománya. Ez jellemző a 16.13.54. számú töredékre is. A jésített betűk közül csak a *je* és *ju* fordul elő grafikai rendszerében. A *je*-t azonban csak kétszer használt a másoló: бѣје 1r. 05, jermő 1r. 09. A többi esetben (95 alkalommal) a *je* helyén *e* van: еси (1r. 07) 1r. 16, единство 1r. 16, егозе1r. 21 stb. Feltűnő a jésített juszok teljes hiánya. Funkcionális szempontból ki kell emelni a *ja* betű hiányát, ami fontos grafikai-helyesírási következményekkel jár. Közülük megemlítjük a következőket:

1/ A palatális hangrendű, középső nyelvállású nazo-orális magánhangzó denazalizációja két eset kivételével jelöletlen maradt, mert a jelölésre szolgáló *ja* betű nincs meg töredékünk grafikai rendszerében.

2/ A [j+a] hangkapcsolat jelölésére szó elején és szó belsejében mind magánhangzót, mind mássalhangzót jelölő betű után az ún. kisjusz használja a másoló teljes következetességgel: єvi 1r. 05, бзіє 1r. 09, žitiє 1r. 11, съдетелє 1v. 18, вѣдварѣши 1v. 24 stb. (33 esetben). A *ja* betű hiányzik a szintén az egyjeres Reimsi-evangélium óorosz részéből, ahol az *e* használata az általános az *ja* helyén is.

d/ A jésített juszok használata szintén hiányzik a nyelvemlék grafikai rendszeréből: a jésített nagyjusz helyén *ju* betű van: в ѣ spevajušte 1r. 21, 1r. 27, бѣсѣдожу 1v. 02, можу 1v. 10 stb. (15 esetben). A jésített kisjusz helyén a jésítetlen párja található: вѣ зирає 1r. 03, бѣприєтиє 1r. 03, 1r. 12 stb. (15 esetben). Jellemző, hogy a Kondrát-legendából is hiányzik a jésített kisjusz és a *je* betű használata. Az utóbbi csak két esetben fordul elő.

e/ A tanulmányozandó nyelvemlék sajátos, bizonyos fokig egyedülálló vonása az, hogy az [u] fonéma jelölésére az *oy* helyett az egyjegyű *y* betűt használja a másoló, ami korai emlékekben ritka: az *y*-t 23 esetben találjuk meg, az *oy*-t pedig csak hétszer: съвѣкѣоурѣша 1r. 08, наоучає 1r. 15, оупостаєчьъ 1r. 17, oudavi 1v. 14 stb., de dobro|tu 1r. 01–02, špsvu|r. 02 stb. Érdekes vonása az *oy* használatának az, hogy a kétjegyű betű csak ott fordul elő, ahol az összslávban nem volt *o*: оучениє 1r. 07, de sudъ 1v. 07 < összsláv *sođъ.

f/ A grafika fontosabb sajátosságai közül megemlítjük a nem jésített nagyjusz teljes hiányát. E betű hiánya bizonyos fokig korjelző, mert főleg a XI. század végén keletkezett emlékekben hiányzik, vagy ritkul meg a használata. A juszok használatának sajátosságai alapján megállapíthatjuk, hogy a nyelvemlék az ún. egyjuszos emlékek csoportjában sorolható, amelynek egyik legkorábbi képviselője a XII. sz. első két évtizedével datálható Byčkov-zsoltár.

A felsorolt grafikai-helyesírási jegyek többé-kevésbé következetesen jelentkeznek a tanulmányozandó nyelvemlékben. Ezért megállapíthatjuk, hogy a 16.13.54 jelzetű nyelvemlékre jellemző a jól körülhatárolt helyesírási tendenciák, normák megléte, amelyel szabályozták a másoló munkáját.

3. Fonetika

Az alábbi alapvető vonások tükröződése mutatható ki a tanulmányozandó nyelvemlékből:

a/ A nazális magánhangzók helytelen használatában megnyilvánuló tendenciák a szöveg provenienciájának megállapításához nyújtanak segítséget. A nazális magánhangzók helytelen használatában az alábbi tendenciák mutatkoznak:

1/ Az ún. nem jésített nagyjusz helyén, egy eset kivételével *y* betű van: mогуштаго 1v. 11, премудрости 1v. 15, добро ту 1r. 01–02, špsvu 1r. 01, рѣспѣтъну 1r. 06 stb.

2/ A jésített nagyjusz helyén, minden esetben *ю* betű van (15 eset): бѣжу 1r. 06, рѣтију 1r. 07, вѣспѣвajušte 1r. 21 stb.

3/ A kisjusz helyén 2 esetben *a* betűt találunk a denazalizáció következményeként *ч* és *ш* után: (l)u(č)a 1r. 03, ljubeštaє 1r. 14. A többi esetben a *ja* betű hiánya megakadályozta a másolót a denazalizáció közvetlen jelölésében.

4/ A denazalizáció közvetett jelölése az, ha [u], [a], [ʼa] fonéma jelölésére az ún. nagyjusztt ill. kisjusztt használja a másoló. Az ún. kisjusztt kivételével erre a tanulmányozandó anyagban nincs példa, ami közvetve arra utal, hogy a juszok a másoló grafikai rendszerének gyenge pontját alkották. Kivétel a kisjusztt, amelyet, mint láttuk, a [j + a] hangkapcsolat, ill. az [ʼa] jelölésére következetesen használt a másoló: *ѣви сѣ* 1r. 05, *ѣсно* 1r. 12, 1v. 01, *stavļętъ* 1r. 14 stb. (34 esetben). A nazálisok denazalizációjának tükröződése arra enged következtetni, hogy a 16.13.54. jelzetű töredék *óorosz provenienciájú*.

b/ Az óorosz másolás mellett tanúsodik az össz. *dj hangkapcsolat helyén található *ж* is, amire ebben a viszonylag kis terjedelmű szövegben 3 példát találunk: *rožši* 1v. 13, *naslaženi* 1r. 05, *съchoženię* 1r. 09. Az óoroszra jellemző *ч* < *tj — amint az más emlékek alapján várható lenne — nem fordul elő: *ljubęštaę* 1r. 14, *veseļšte* 1v. 08, *čtuštīmъ* 1v. 24 stb.

c/ Az óorosz eredet javára felhozható fonetikai jegyek mellett rendkívül érdekes az ún. redukált (sorvadó) magánhangzók sorsa. A gyenge helyzetben levő redukált hang helyén hiányzik az *ъ* (= *ъ, ъ*) betű 15 esetben tömorfémában, képzőben és praefixumban.

Tőben: (o)zloblenuju 1v. 10–11, vsěmi 1r. 20, (v)sesiln(oe) 1r. 24, vseslavъnaę 1v. 05, vsęčъskaę 1v. 12, vsęčъskychъ 1v. 18. Hiányzik az *ъ* (= *ъ, ъ*) a *ъds-*, *ъl-*tőben (6 esetben).

Képzőben: Csak az *-ъn-*képzőben észleltük az *ъ* (= *ъ, ъ*) hiányát: *бopriętne* 1r. 03, *neizdrečęno* 1r. 07, (v)sesiln(oe) 1r. 24, *propovędnika* 1r. 25, *věrho* 1r. 27, *ęсно* 1r. 12, 1v. 01, *neiskusna* 1v. 12, *prisnosušta* 1v. 27 (9 esetben).

Praefixumban: *spisanii* 1r. 13.

Mielőtt a gyenge helyzetben levő redukált magánhangzókat illető megállapításainkat megtennénk, szükséges az erős helyzetben lévők megvizsgálása is.

Az erős helyzetben levő redukáltak helyén nincs sem *o*, sem *e* betű, ami a sorvadó magánhangzók vokalizációjának hiányára utal: *ljubъviju* 1v. 27, *obъštъnikъ* 1r. 05, *съвъkouplъša* 1r. 08, *oupostasъchъ* 1r. 17, *vęnъсъ* 1v. 16, *trъchъ* 1r. 17, *pačъnъ* 1v. 02, *prazđъnъstvueši* 1v. 22.

* A redukált hangok sorsát vizsgálva külön ki kell térnünk az összsláv *ъrt*, *ъlt* stb. hangkapcsolat reflexeire is. Ami a *ъrt*, *ъlt* hangkapcsolatot illeti, megemlítjük, hogy tükröződésükre szövegünkben csak két példát találunk: *oumrъštvenuju* 1v. 10, *isъ* | *Inila* 1v. 06. Az első az óbolgárra jellemző sonans [r] -re utal, míg a másodikban az *ъ* betű az *l* előtt található, azaz óorosz alak is lehetne. Mégsem tekinthetjük ezt az írásmódot az óoroszra jellemző hangfejlődési tendencia hatásának a szó sajátos sorvégi helyzete miatt. Mivel a sor végén csak magánhangzót jelölő betű állhatott, a másoló ezt a törvényszerűséget követve mechanikusan írta a sor végére az *ъ* betűt. Ezért feltételezhető, hogy az *ъ* a sor végén nem annyira a másoló beszédét tükrözi, hanem a sor végét magánhangzóval jelölő helyesírási tendencia érvényesüléseként jött létre. Az összsláv *lъt* hangkapcsolatban az *ъ* szintén megmarad: *plъtiju* 1r. 07.

Összefoglalva a redukált magánhangzók sorsára utaló adatainkat, a következőket mondhatjuk: az erős helyzetben levő redukáltak helyén nincs *o/e* betű, ami a

redukáltak vokalizációjának hiányával magyarázható. Ez az archaikus kép rekonstruálható a gyenge helyzetben lévő redukáltak esetében is: itt a redukáltak kiveszésére utaló ѣ (= ѣ, ѣ) betű hiánya inkább az óbolgár eredeti hatásával magyarázható, mintsem a másoló beszédének tükröződésével.

d/ Az ún. jattyal jelölt magánhangzó kiejtési sajátosságaira e betű etimológiailag helyes használata utal. Megállapíthatjuk, hogy a jatyot a másoló kevés kivétellel helyesen írja, mind kötött, mind szabad morfémában. Az etimológiailag indokolt írástól eltérést az ősszláv *tert* kapcsolatok folytatásában észleltük 3 esetben, ahol a jaty helyén e betű van: презъреніѣ 1r. 11, премудрости 1v. 15, премудростѣнѣ 1v. 15, де беспрѣстани 1v. 04. Az ebetű a *prě-* morfémában valószínű az orosz egyházi kiejtéssel magyarázható, amely szerint az ősszláv *tert*, *telt* kapcsolatok óbolgár (ószláv) megfelelőiben [e] magánhangzót ejtettek. Mindez arra utal, hogy a tanulmányozandó nyelvemlék keletkezése idején az [e] ejtése a *prě-* morfémában az oroszegyházi kiejtés normájává vált, vagy folyamatban volt ennek kialakulása. Egy esetben a *nyně* adverbiumban a jaty helyén *kisjusz* van, ami azzal magyarázható, hogy az utóbbi a *ja* betűt helyettesíti *nyнѣ* 1v. 22 (= *nynja*). A *běsědoju* 1v. 02 szóban az *ě* írása grafikai eredetű. A *bomyslъne* 1r. 17–18 szövegi *e*-je, *ě* helyett nem fonetikai okra vezethető vissza.

e/ Az *l* epenteticum az ősszláv ajakhang + *j* folytatásaiban megtalálható a tanulmányozandó szövegben is: съвѣкѡуплѣша 1r. 08, (o)zloblenuju 1v. 10–11, stavlęť 1v. 14. Hiánya (egy esetben) az óbolgár eredeti hatásával magyarázható: оумгѣштвенују 1v. 10.

4. Morfológia

A bennünket érdeklő szöveg — a többi korai óorosz emlékekhez hasonlóan — jóval kevesebb információval szolgál morfológiai szempontból, mint a grafika vagy a hangtan területén.

A fontosabb morfológiai tulajdonságokat a következőkben foglaljuk össze:

a/ A declinatio területén figyelmet érdemel a *grěchъ* főnév instrumentalis pluralisának végződése, amely az *ŭ*-tő hatását mutatja: grěchъmi 1v. 10. Ezzel szemben a *činy* ugyanebben az esetben *-y*-re végződik: činy 1v. 23.

b/ A jelzői melléknevekben és participiumokban a kontrahált alak van túlsúlyban: 17 összevont végződés mellett 2 kontrakció nélkülöt sikerült kimutatni: vidimyimi 1r. 20, ѣдовъныимѣ 1v 11.

c/ Az imperfectumban található mindkét forma kontrahált: възываše 1r. 12, въспѣваše 1r. 18.

d/ A perfectumban a copula használata állandó: esi rodila 1r. 07, бѣгословиѣ esi 1r. 16, rodila esi 1r. 20, ѣвилѣ esi 1v. 02, esi istočilъ 1v. 07, въselilъ sę esi 1v. 20, nasladilъ esi 1v. 21.

5. Összefoglalva a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Könyvtára Kézirat-tárának 16.13.54. jelzetű pergamen-töredékéről szerzett információinkat, a következőket mondhatjuk:

1. A mennyiségi szempontból oly kicsiny töredék rendkívül fontos *információval szolgál a grafika és a helyesírás története területén*. Kétségtelenül utal egy *egységes helyesírási iskola* nyomaira az arra jellemző betűállománnyal. Következésképpen megvalósított helyesírási *egységesítő tendenciákról* tanúskodik, ami Kniezsa István akadémikus szerint meghatározott *kulturcentrumok* és a helyesírási egységesítést megvalósítani képes *intellektuális réteg* meglétével magyarázható a töredék keletkezése idején.⁴ Sajnos, e központ meghatározása a nyelvemlék alapján nem lehetséges.

2. Nemcsak a helyesírási egységesülés tendenciái mutathatók ki a tárgyalt anyagban, hanem az orosz könyvnyelvi kiejtés bizonyos normái is: így a *ž* ejtése az óbolgár (ószláv) *žd* helyén az ósszláv **dj* hangkapcsolat folytatásaiban. Hasonlóan kialakulóban volt az ósszláv *tert* hangkapcsolatok metatézises alakjaiban az [e] ejtése az [ě] helyett.

3. A redukált hangok erős helyzetben nem vokalizálódtak, gyenge helyzetben kiveszésük esetei szabad és kötött morfémaokban inkább az óbolgár eredeti hatásaival magyarázhatók, mintsem a másoló nyelvének egyházi kiejtésbe bejutott tükröződéssel. A redukáltak vokalizációja ismeretlen. Mivel az utóbbi folyamatra a legkorábbi kétségtelen példák az 1164-ben másolt Dobrilo-evangéliumból ismeretesek, a tanulmányozott töredék korábbinak tekinthető és inkább a XII. sz. első feléhez sorolható.

4. A helyesírási rendszer egységesülése és az egyházi kiejtés kialakulása Oroszországban bizonyos időt vett igénybe. Mivel ezen folyamatoknak nyomai vannak a szóban forgó kéziratban, ezt a körülményt figyelembe kell vennünk a töredék datálásánál.

5. A betűk archaikus megformálása és az írásnak a XI. sz. végéről származó novgorodi mineákkal való rokonsága, valamint a jaty régies alakja, a jusszok hiánya (az *ç* kivételével) megengedi azt a feltételezést, hogy a kérdéses nyelvemléket a XI. sz. végével, ill. legkésőbb a XII. sz. első negyedével datáljuk. A másolás helyének meghatározása — sajnos — nem áll módunkban, mert erre nézve a töredék — mai ismereteink szerint — semmilyen adalékkal nem szolgál.

ФРАГМЕНТ МАЛОИЗВЕСТНОЙ СЛУЖЕБНОЙ МИНЕИ XII В.

ИМПЕ X. ТОТ

В статье даются краткие сведения о графике, орфографии и языке отрывка из малоизвестной служебной минеи, которая хранится в Отделе рукописей Библиотеки Академии наук СССР (Ленинград) под сигнатурой 16.13.53. Подчеркивается особенно интересная графико-орфографическая система рассматриваемой рукописи, которая выделяется целым рядом своеобразных черт. Основной чертой является безусловное употребление буквы *ъ* (= *ъ*, *ь*), а также отсутствие буквы *ѣ*, *јѣ*, *ја*.

4 KNEZSA ISTVÁN: Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. Bp., 1952., 5. 1.

Особенности графики обеспечивают рукописи своеобразное место среди ранних древнерусских рукописей и сближают ее с знаменитым Житием Кондрата по употреблению буквы ѡ (= ѡ, ѡ). В фонетическом отношении отрывок выделяется небольшим количеством пропуска буквы ѡ (= ѡ, ѡ) в корнях, суффиксах и приставке там, где редуцированные были в слабой позиции. Об искусственном произношении гласного ѣ свидетельствуют написания с буквой е в древнеболгарских континуантах общеславянских сочетаний *ter!*: Выделяются случаи наличия согласного *ž* в рефлексах общеславянских сочетаний **dj*.

Последние две черты свидетельствуют наряду с графикой о процессе обрусения древнеболгарского языка на Руси во время возникновения рукописи.

Рукопись можно отнести по палеографическим и графическим особенностям к концу XI в. или к первым десятилетиям XII в. Особенности языка подтверждают предлагаемую датировку рукописи.